

آسیب‌شناسی کالبدی - اجتماعی بافت تاریخی تهران با رویکرد تاب‌آوری

حبیب اله فصیحی*¹ ID، طاهر پریزادی^۱

۱- گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

Doi: <https://doi.org/10.48308/esrj.2023.103111> (پژوهشی)

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۲/۲۳ تأیید نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۱۰/۱۸

چکیده

فرسودگی ناشی از گذر سالیان دراز و تهدیدهای طبیعی و انسانی دیرین و نوظهور، بافت تاریخی شهرها و ارزش‌های بی‌همتای آنها را در معرض آسیب‌های جبران‌ناپذیر قرار داده است. هدف این مقاله بررسی عوامل آسیب به بافت تاریخی شهر تهران است. بافت تاریخی تهران که با عنوان محدوده حصار ناصری شناخته می‌شود، مساحتی در حدود ۱۵۰۰ هکتار داشته و مشتمل بر ۲۱ محله شامل تمامی منطقه ۱۲ شهرداری و بخشی از منطقه ۱۱ است. در این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی انجام شده، داده‌ها از شیپ فایل‌های بلوک‌های جمعیتی سرشماری سال ۱۳۹۵، کاربری اراضی، بافت فرسوده و پهنه‌های خطر زلزله و همچنین از نمونه آماری خبرگان و نمونه آماری شهروندان به دست آمده‌اند. آسیب‌پذیری با ۲۲ شاخص ابتدا به صورت کیفی و با استفاده از پارامترهای آمار توصیفی، تحلیل شده و سپس با هم مقیاس‌سازی داده‌ها، نقشه آسیب‌پذیری در سیستم اطلاعات جغرافیایی ترسیم شده و با استفاده از اطلاعات جداول توصیفی مربوط و محاسبات آماری، تحلیل انجام گردیده است. یافته‌های تحقیق بر سطح متوسط آسیب‌پذیری دلالت دارند. چهار محله از بافت تاریخی که بیشترین و مهم‌ترین آثار تاریخی و میراثی را در خود جای داده‌اند، در ردیف آسیب‌پذیرترین محلات هستند. محلات مرکزی که قدمت بیشتری داشته و منطبق بر بخش مرکز تجارت تهران و مراکز راهبردی سیاسی - حکومتی و اقتصادی ملی هستند، آسیب‌پذیرتر از محلات پیرامون نمایان شده‌اند. با توجه به اینکه کمترین آسیب به آثار میراث فرهنگی و بافت تاریخی، غیرقابل جبران است، کوچکترین آسیب نیز بایستی جدی تلقی گردیده و در مصون‌سازی از آن اقدام گردد. تعدیل نقش تجاری و بازساماندهی مراکز راهبردی در کنار زمینه‌سازی برای بازگشت کارکرد سکونت در این زمینه پیشنهاد می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: آسیب‌شناسی، بافت تاریخی، تهران، مخاطره، میراث فرهنگی.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Physical-social pathology of Tehran historical fabric viewed from a resilience approach

Fasihi*¹ , H., Parizadi¹, T.,

1-Department of Geography and Urban Planning, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

(Original Article) <https://doi.org/10.48308/esrj.2023.103111>

Received: 13 May 2022 Accepted: 08 Jan 2023

Abstract

Deterioration caused by long lasting and natural and human threats has exposed the historical fabric of cities and their unique values to irreparable damage. This paper aimed to investigate the factors threatened Tehran's historical fabric. The study area has an area of about 1500 hectares and includes 21 neighborhoods. The data obtained from GIS data sets of 2016 Iranian Public Census, urban land use, worn-out fabric and zoning map of earth quake risk as well as two survey's data set. Vulnerability is analyzed by 22 indicators. First, the data were analyzed qualitatively using descriptive statistical parameters, then they are integrated and entered into GIS to drive neighborhoods vulnerability map. Findings indicate a moderate level of vulnerability. Four neighborhoods that have the most important historical and heritage sites are among the most vulnerable neighborhoods. Also, central neighborhoods which are older and locate in Tehran business center district and encompass strategic political-governmental and economic centers are more vulnerable than the peripheral neighborhoods. Given that the least damage to cultural heritage and historical fabric is irreparable, even the smallest damage should be considered serious and action should be taken to protect the fabric from it. In conclusion, it is proposed to modify trade function, reorganize strategic centers and restore the function of housing in the Tehran historic fabric.

Keywords: Vulnerability, Historical fabric, Tehran, Hazard, Cultural heritage.

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY). license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

* Corresponding author E-mail address: fasihi@khu.ac.ir

مقدمه

گذشته‌ای هستند که در آن پیروزی‌ها، شکست‌ها و تجربه‌های گوناگون آنها را شکل داده است (علیزاده، ۱۳۸۶). جوامع به شواهد ملموس از گذشته به عنوان یادآور نیاز دارند. بافت‌های تاریخی مردم را با رویدادهای حقیقی آشنا می‌کنند و محیطی آشنا هستند که تضمین‌ها و اطمینان‌هایی را ارائه می‌دهند. آنها بخشی از تاریخ و فرهنگ ما هستند. همان‌طور که گذشتگان این‌ها را برای ما به ارث گذاشته‌اند، باید حفاظت از آنها و انتقال به نسل‌های آینده هم کاملاً مهم تلقی گردد. نادر یا کم نظیر بودن این‌گونه آثار، ویژگی دیگری است که به موجب آن، حفاظت و صیانت از میراث فرهنگی از ضروری‌ترین اقدامات قلمداد می‌گردد. میراث فرهنگی به عنوان عاملی برای پایداری شهر و محرکی برای شمولیت بیشتر و انسجام اجتماعی شناخته شده و مورد توجه قرار گرفته است (Fabbricatti et al, 2020). معمول‌ترین ارزش اقتصادی میراث فرهنگی نقش مهمی است که آنها در جلب گردشگران و برخوردار نمودن جوامع از درآمد، اشتغال و امتیازات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مربوط دارند. میراث تنها یادگاری از گذشته نیست بلکه به‌طور فزاینده‌ای در هدایت توسعه پایدار و رفاه جوامع مؤثر است (Labadi et al, 2021). مطمئناً حفاظت از بافت‌های تاریخی و مجموعه بیان‌ها، دانش و مهارت‌های ناملموس فرهنگی که مجموعاً یک جامعه را تعریف می‌کنند، کمک به سعادت انسان تلقی می‌گردد. این میراث کمک مستقیم و قابل توجهی به توسعه پایدار در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیطی خود می‌کند. از دست دادن میراث فرهنگی ملموس و ناملموس می‌تواند بر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی و نقش آنها در توسعه پایدار تأثیر بگذارد (UNESCO, 2017a). میراث فرهنگی با جذب سرمایه‌گذاری و ترویج مشاغل سبز، محلی، پایدار و مناسب، دارای

بافت تاریخی در مفهوم کلی آن به بخشی از شهر اطلاق می‌شود که در آن، قسمت عمده ساختار و استخوان‌بندی شهر باقی مانده اما عناصر، اجزاء و فضاها دستخوش تغییر شده‌اند و در شهرهای ایران آن بخش از بافت‌های شهری هستند که پیش از سال ۱۳۰۰ شکل گرفته‌اند (احمدی، ۱۳۹۵). بافت تاریخی گستره‌ای هم پیوند از بناها، مجموعه‌ها، فضاها و یا تجهیزات شهری است که دارای آثار جایگزین‌ناپذیر و با ارزش به جا مانده از گذشتگان هستند که می‌توانند در آگاهی جوامع از گذشته و ارزش‌های فرهنگی خود نقش شایانی داشته باشند. حفظ این بافت‌ها باعث برانگیختن غرور ملی، ایجاد حس هویت و احساس تعلق در نزد شهروند می‌گردد (پاکزاد، ۱۳۹۰). این آثار در پیوند با آداب و آئین‌های ملی و یا اعتقادات مذهبی، نمادین بوده و به همین سبب انباشتی از خاطرات تاریخی، ملی، قومی و جمعی را در خود دارند. آنها آموزه‌هایی از خرد جمعی انسان‌ها را که ضمن برخورداری از تجربه، هنر، حس مکان و جهان زیستی آدمیان است، به نمایش می‌گذارند. از این رو رها کردن بافت‌های تاریخی، انسان معاصر را از بهره‌گیری عالمانه از تجارب گذشته و قرار گرفتن در مسیر تداوم تاریخی که رمز بقای هر فرهنگی است، باز می‌دارد (غیاثی و همکاران، ۱۳۹۲). یکی از ارزش‌های میراث فرهنگی، ارزش هویتی آنهاست. این ارزش‌ها نمایانگر پیوندهای عاطفی جامعه با میراث فرهنگی هستند. عناصر تاریخی کالبد شهری چون ساختمان‌ها و آثار معماری و مجسمه‌ها و نقاشی‌ها، و نیز رویدادهای اساطیری، مراسم آئینی، رخدادهای شخصیت‌های ملی، مذهبی و ... از جمله عناصر هویت بخش هستند که دریافت‌های عاطفی جامعه را شکل می‌بخشند. ملت‌های دنیا برای دانستن هویت تاریخی خود همیشه در پی یافتن و بازسازی

مبانی نظری

بافت تاریخی شهرها به عنوان یک عنصر ذاتی از تمدن بشری، همچون ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و هنری، با آسیب‌های خاص و جدی روبه‌رو هستند. به دلیل نقش مهمی که میراث در کمک به هویت اجتماعی، انسجام اجتماعی و توسعه پایدار دارد، این موضوع یک نگرانی اساسی به وجود آورده است (UNESCO, ICOMOS e IUCN, 2010). این آسیب‌ها می‌توانند از عوامل درونی یا بیرونی نشأت بگیرند. عوامل بیرونی که موجب خسارت و به هم‌ریختگی مکان‌های میراث فرهنگی می‌شوند ممکن است از زلزله، سونامی، خرابکاری یا جنگ ناشی شوند و عوامل درونی به آسیب‌پذیری ذاتی دارایی‌های میراث فرهنگی و حساس بودن آنها به شرایط محیطی مربوط می‌گردند (Wang, 2015). زلزله از جمله بلاهای طبیعی است که از نظر تلفات و خسارات، بیشترین اثرات مخرب را دارد (Adnan et al, 2015). زلزله‌ها مکرراً با اثرات منفی تکمیلی دیگری چون آتش‌سوزی، سیل، رانش زمین یا سونامی دنبال می‌شوند که می‌توانند تلفات و خسارات را چندبرابر سازند. تأثیرات وارد شده از زلزله بر میراث فرهنگی می‌تواند غیرقابل برگشت باشد. همچنین مکان‌های میراث فرهنگی می‌توانند به دلیل سیل، فرسایش آب و خاک، هوازدهی مصالح بنا، تأثیر عوامل بیولوژیکی (موریانه، لانه‌سازی موش و حشرات، نفوذ ریشه گیاهان، تأثیرات صمغ گیاهان، لغزش زمین، فرونشست و ...) آسیب ببینند (Kundzewicz et al, 2005). علاوه بر مخاطرات آب‌وهوایی، زمین‌شناختی، انسان‌مبنا و بیولوژیکی که میراث فرهنگی را تحت تأثیر منفی خود قرار می‌دهند عوامل دیگری هم هستند که ظرفیت پاسخگویی مؤثر به این عوامل را محدود

قدرتمندی برای توسعه اقتصادی فراگیر مربوط به طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های پایدار در زمینه‌هایی مانند گردشگری، حفاظت، ساخت و ساز، تولید غذا، طب سنتی و تولید انواع صنایع دستی و به‌طور کلی هنرها است. میراث فرهنگی ارتباط نزدیکی با مؤلفه‌های اساسی توسعه اجتماعی فراگیر داشته و به‌عنوان وسیله‌ای برای بیان ارزش‌ها و هویت و سازمان‌دهی جوامع و روابط آنها از طریق ابعاد نمادین و زیبایی‌شناختی قدرتمند، برای رفاه معنوی جامعه ضروری است. به رسمیت شناختن و حفظ تنوع میراث فرهنگی، دسترسی عادلانه به آن و اشتراک عادلانه مزایای ناشی از استفاده از آن، حس مکان و تعلق، احترام متقابل و احساس هدف جمعی و توانایی حفظ یک منفعت مشترک را افزایش می‌دهد و ظرفیت بالایی در کمک به انسجام اجتماعی یک جامعه و کاهش نابرابری‌ها را دارد (UNESCO, 2017b). این میراث گران‌سنگ انسانی در گذر زمان در معرض آسیب‌های مختلف قرار گرفته و بسیاری از آنها نابود گردیده‌اند. تهران، کلانشهر ۸/۵ میلیون نفری ایران نیز از رویه برکنار نبوده است. هر چند از ظهور این سکونتگاه به صورت یک شهر مطرح در گستره ایران زمین دیرزمانی نمی‌گذارد اما طی این دو و اندی قرن، چه بسیار آثار گران‌بهای که تحت تأثیر فرهنگ کهن ایران زمین و شکوه معماری و شهرسازی اسلامی - ایرانی، در آن پدید آمده اما از پس بی‌خردی زمامداران گذشته و طرح‌های شهری نابخردانه آنان، عدم اقبال بر حفاظت و نگهداری از آنها در برابر رویدادها و حوادث و نوسازی بناها، از چهره شهر رخت بر بسته‌اند و یا در اثر مداخلات و مرمت‌های نابجا بخش مهمی از ارزش‌های میراثی خود را از دست دادند. در این مقاله کوشش شده تا آسیب‌های رویاروی این بافت شهری ارزشمند و اکاوی و تحلیل گردد.

تعادله هم معروف است) از جهتی شبیه تاب‌آوری مهندسی است اما اذعان دارد که یک سیستم آشفته ممکن است در همه حال به حالت ثبات پیش از بلا بازگشت ننماید. برخلاف تاب‌آوری مهندسی، تاب‌آوری چند تعادله به دنبال سازگارشدن سیستم به نحوی است که بهترین مقابله را با بلا داشته باشد. تاب‌آوری اجتماعی - اقتصادی برخلاف دو مورد پیش‌گفته، رویکردی پویا داشته و سیستم‌های اجتماعی و اکولوژیکی را به هم پیوند یافته و هم-تکامل می‌نگرد (تاب‌آوری تکاملی). این مفهوم از تاب‌آوری، آن را به عنوان یک فرآیند در نظر می‌گیرد و نیاز به در نظر آوردن عدم اطمینان و توجه به انعطاف‌پذیری، یادگیری و پیشرفت ظرفیت‌ها و توانایی‌های سیستم برای مقاومت در برابر شوک-های آینده را مورد تاکید قرار می‌دهد. تاب‌آوری برای نواحی تاریخی باید ویژگی‌های خاص این نواحی را در نظر داشته و بین نیاز به توازن میان پاسخ عادلانه اجتماعی و نیاز به حفظ هویت، یکپارچگی و اصالت نواحی تاریخی، توازن برقرار سازد. در تعریف مؤسسه «ارتقاء تاب‌آوری نواحی تاریخی در برابر مخاطرات مربوط به آب‌وهوا و سایر مخاطرات^۲» تاب‌آوری یک ناحیه تاریخی عبارت است از توانمندی پایدار آن ناحیه به‌عنوان یک سیستم اجتماعی - اکولوژیکی (که دارای ابعاد اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، طبیعی و زیست‌محیطی است) برای مقابله با حوادث مخاطره‌آمیز از راه پاسخ و سازگاری به یک طریق اجتماعی که عملکردها و اهمیت میراثی آن ناحیه تاریخی که شامل هویت، یکپارچگی و اصالت است، پابرجا بماند. تعریف فوق به‌طور مشخص بیان می‌دارد که نواحی تاریخی بیش از این که محیط‌های مصنوع به حساب آیند، سیستم‌های اجتماعی - اکولوژیکی محسوب می‌گردند. پایداری از ملزومات تاب‌آوری است به این معنا که تاب‌آوری یک روند

ساخته یا نابودی دارایی‌های مختلف را تسریع می‌نمایند. این‌ها می‌توانند به تشدید عوامل تأثیرگذار کمک کنند. این عوامل را می‌توان به عنوان عوامل تنش‌زا^۱ شناخت (Rebollo et al, 2020). در خصوص میراث فرهنگی، بسیاری از عوامل تنش‌زا به مدیریت غلط و ناکارآمد و نحوه مراقبت و نگهداری مکان‌های دارای اهمیت فرهنگی مربوط می‌شوند که ممکن است به دلیل ناآگاهی جامعه از ارزش واقعی میراث فرهنگی، عدم حمایت سیستم حکمروایی، عدم وجود ظرفیت در سطح اداری یا در اختیار نبودن متخصصین مورد نیاز باشد. یکی از دلایل اصلی که مانع از حفاظت از میراث فرهنگی می‌گردد، نداشتن شناخت و آگاهی یا بها ندادن به چیزهایی است که آن جامعه با آنها شناخته می‌شود. از این رو حفاظت از میراث فرهنگی غالباً به عنوان یک کار تشریفاتی تلقی می‌گردد تا ابزاری برای توسعه پایدار، مقاوم‌سازی و یا ایمن‌سازی جامعه. وقتی حفاظت از میراث فرهنگی در اولویت کارهای حکمروایی نباشد، منابع اقتصادی، فنی یا انسانی لازم نیز در اختیار قرار نخواهد گرفت و این می‌تواند غفلت یا به حال خود رهاکردن سرمایه‌های فرهنگی را در پی داشته باشد (Tandon, 2017). اصطلاح تاب‌آوری بسته به زمینه‌ای که در آن به کار رفته است می‌تواند برای کنشگران مختلف، معانی متفاوتی داشته باشد. به‌طور کلی سه معنای مختلف از تاب‌آوری قابل درک است: معنای تاب-آوری مهندسی، تاب‌آوری اکولوژیکی / اکوسیستمی و اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی اکولوژیکی. تاب-آوری مهندسی معمولاً ثبات و کنترل را هدف قرار می‌دهد یعنی مقاومت در برابر شوک‌ها و بازگشت سریع‌تر به حالت قبل از بلا. در نتیجه، مفهوم تاب-آوری مهندسی، ایستاست و نیاز به انعطاف‌پذیری و سازگاری را در نظر نمی‌گیرد. تاب‌آوری اکولوژیکی / اکوسیستمی و اجتماعی (که به تاب‌آوری چند

سطوح استاندارد و یا سطح بهینه مربوط به هر شاخص در ایران) با داده‌های دسته دوم، یکپارچه شده و با طیف‌های لیکرت در دامنه ۱ تا ۵ انطباق داده شده‌اند به طوری که رقم بالاتر نمایانگر آسیب-پذیری بیشتر و تاب‌آوری کمتر باشد. با این داده‌ها در سیستم اطلاعات جغرافیایی نقشه تاب‌آوری محلات ترسیم شده و مورد تحلیل قرار گرفته است. محدوده مورد مطالعه بافت تاریخی کلانشهر تهران مشتمل بر تمامی محلات منطقه ۱۲ شهرداری تهران و تعدادی از محلات منطقه ۱۱ است که به عنوان محدوده حصار ناصری شناخته می‌شود. حصار ناصری کنایه از پهنه‌ای دارد که حدود ۱۵۰۰ هکتار مساحت داشته و زمانی محصور در باروی هشت‌ضلعی احداث شده در دوره سلطنت ناصرالدین شاه قاجار یعنی سال‌های ۱۲۸۴ بوده است. این محدوده در حال حاضر مشتمل بر ۲۱ محله است که دو محله از آن یعنی بازار و سنگلج به دلیل در اختیار نبودن اطلاعات پیمایش طرح توسعه محلات که منبع بخش عمده از داده‌ها هستند و به دلیل شرایط خاص کالبدی و جمعیتی آنها و شرایط همه‌گیری کرونا، تا سال ۱۴۰۰ یعنی زمان انجام این تحقیق، انجام نشده بودند، در محاسبات وارد نشده‌اند.

با وجود دگرگونی‌های عمیق به‌ویژه پس از اجرای طرح‌های شهری تجددگرایی سال‌های پس از ۱۳۱۰، هنوز هم بافت تاریخی تهران رد و نشانی از میراث فرهنگی این سرزمین را در خود نمایان می‌سازد و از این رو واجد ارزش زایدالوصف فرهنگی و میراثی است. گذشته از آن، استقرار بسیاری از مراکز ستادی قوای سه‌گانه و دستگاه‌های حکمروایی ملی چون بیت رهبری، ریاست جمهوری و مجلس شورای اسلامی، شماری از ساختمان‌های وزارتخانه‌هایی چون امور خارجه و امور اقتصادی و دارایی، فرهنگ و ارشاد اسلامی، تعدادی از سفارتخانه‌ها،

مستمر است که باید پابرجا بماند. خصلت پویایی تاب‌آوری، حوادث مخاطره‌آمیز را به عنوان ظرفیتی برای سازگاری، یادگیری و دگرگونی نمودار می‌سازد و بالاخره اینکه هرگونه پاسخ و سازگاری باید از نظر اجتماعی عادلانه باشد (Milde et al, 2020).

مواد و روش‌ها

این پژوهش، روشی توصیفی - تحلیلی دارد و داده‌های مورد تحلیل در آن سه دسته هستند. دسته نخست داده‌های برگرفته از منابع اسنادی چون سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران، شیپ‌فایل کاربری زمین طرح جامع جدید شهر تهران (مهندسی مشاور بوم سازگان، ۱۳۸۶) و شیپ‌فایل محدوده بافت فرسوده شهر تهران (شهرداری تهران، ۱۳۹۲). دسته دوم داده‌های پیمایش مربوط به پروژه تحقیقاتی سند توسعه محلات که ستاد بازآفرینی پایدار شهر تهران در سال ۱۴۰۰ انجام داده است. به منظور ایجاد قابلیت توصیف و مقایسه، داده‌های پیمایشی گفته شده با استفاده از رابطه ۱ به واحد درصد تبدیل شده و در جدول ۱ وارد شده‌اند.

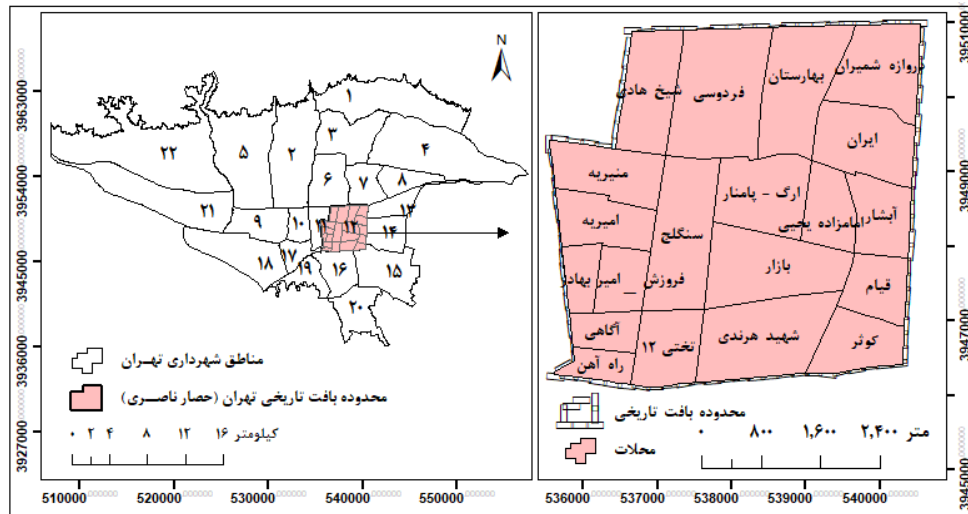
رابطه ۱)

$$A = \frac{\sum S_i V_i \times 20}{\sum S_i}$$

A_i : رقم شاخص (داده‌های پیمایشی) بر حسب درصد، S_i : تعداد انتخاب طیف i ام، V_i : نمره مربوط به طیف i ام (نمرات ۱ تا ۵ به ترتیب برای طیف‌های خیلی کم تا خیلی زیاد). دسته سوم از داده‌ها، ارزیابی کارشناسان (نمونه خبرگان) از قابلیت وقوع مخاطرات و آسیب‌رسانی به بافت تاریخی در طیف‌های ۰ تا ۵ است. نمونه خبرگان متشکل از ۱۵ فرد واجد تحصیلات و تجربه در حوزه مدیریت بحران و مخاطرات بوده است. پس از تحلیل‌های کیفی بر مبنای داده‌ها و اطلاعات جدول ۱، داده‌های دسته اول و سوم نیز با نظر نمونه خبرگان (با در نظر گرفتن

بین‌المللی این محدوده را واجد اهمیت حیاتی ساخته است.

بازار تهران و بزرگ‌ترین مراکز پولی و ارزی کشور و ایفای نقش تجاری و پولی - ارزی در قلمرو ملی و

شکل ۱: موقعیت بافت تاریخی تهران (حصار ناصری)

جدول ۱: مقادیر شاخص‌ها در محلات محدوده مطالعاتی

شماره	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲
بهارستان	۴	۲	۴	۵	۲	۴/۰۶	۰/۵۱	۱۲/۴۲	۵۵/۵	۹۲/۹	۱۳	۵۶/۷
فردوسی	۴	۳	۴	۵	۳	۲/۹۴	۰/۳۵	۸/۰۳	۶۱/۵	۹۱/۵	۳/۱۲	۵۸/۱
پامنار	۴	۳	۴	۳	۲	۱/۰۶	۰/۱۲	۳۲/۳	۱۵/۲	۵۵/۰	۳۶	۷۴
امامزاده یحیی	۴	۲	۴	۴	۲	۴/۷۱	۱/۵۳	۴/۶۷	۱۶/۱	۷۵/۹	۵۵/۱	۷۴/۸
شیخ هادی	۴	۳	۴	۴	۲	۳/۶۲	۱/۳۶	۰/۵۷	۶۴/۹	۹۰/۰	۲/۲	۳۴
سیروس	۴	۳	۴	۳	۲	۵/۵۷	۱/۳۳	۱۳/۵۲	۹۱/۵	۶۴/۲	۶۶	۵۸/۵
دروازه شمیران	۴	۳	۴	۳	۳	۳/۸۶	۰/۱۸	۰/۱۵	۶۴/۷	۹۲/۴	۷/۶	۳۴/۲
آبشار	۴	۳	۴	۲	۰	۶/۳۴	۰/۲۵	۰/۳۵	۵۹/۸	۹۴/۲	۲۷/۲	۴۵/۵
قیام	۴	۳	۴	۲	۰	۴/۹۵	۲/۳۵	۰/۸۳	۵۱/۵	۹۵/۳	۳۷	۵۵
کوثر	۴	۳	۴	۲	۰	۸/۰۶	۲/۹	۰/۳۱	۴۹/۶	۹۲/۲	۶/۲	۶۰
هرندی	۴	۳	۴	۲	۰	۳/۸۸	۰/۶۲	۳/۱۷	۲۴/۴	۷۶/۷	۸۳	۷۰
تختی	۴	۳	۴	۲	۱	۳/۹۹	۰/۰۳	۱/۳	۴۸/۸	۹۱/۶	۹/۱	۳۴/۸
منیریه	۴	۳	۴	۲	۱	۵/۰۵	۰	۰/۷	۶۰/۵	۹۴/۳	۲۵/۲	۳۷/۱
امیریه	۴	۳	۴	۲	۱	۴/۴۶	۰/۲	۰/۲	۵۹/۳	۹۳/۴	۲۹/۷	۳۵/۹
ایران	۴	۳	۴	۲	۲	۲/۵۵	۰/۳	۱/۰۹	۶۱/۱	۸۳/۴	۱۰/۷	۳۹/۵

شماره	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	۲۱	۲۲	
راه آهن	۴	۳	۴	۲	۲	۳/۶	۶/۳۵	۴۴/۱	۸۴/۴	۸۶	۶۲
فروزش	۴	۳	۴	۲	۲	۰	۵/۹۱	۴۵/۸	۹۳/۵	۸۰/۷	۶۲/۲
قلمستان	۴	۳	۴	۲	۲	۰	۷/۳۵	۳۷/۸	۹۰/۷	۶۵	۶۸/۲
آگاهی	۴	۳	۴	۲	۱	۰/۲۵	۶/۶۵	۵۵/۹	۳۴/۸	۸۷	۵۶/۵
میانگین کل محلات	۴	۳	۴	۲/۷	۱/۵	۰/۸	۴/۸	۵۰/۹	۸۳/۵	۳۸/۴	۵۴/۰
محللات											
ریزدانگی قطعات											
تراکم جمعیت											
سرنانه زیربنای واحد مسکونی											
مالکیت مسکن											
مشارکت اجتماعی											
امنیت اجتماعی											
ایمنی فضای بیرونی											
مواد مخدر											
شناخت و آگاهی از میراث فرهنگی محله											
پوشش بیمه											
بهارستان	۴/۰۷	۹۸/۸	۲۸/۶	۵۰/۲	۳۰/۹	۴۴	۳۲/۰۹	۴۳/۱	۲۴/۸	۷۷/۱	
فردوسی	۴/۷۷	۳۶/۸	۲۷/۹	۴۸/۲	۴۴/۷	۴۹/۱	۲۰/۹	۷۳/۹	۸۵/۲	۸۵/۸	
پامنار	۱۸/۷	۱۶/۷	۳۴/۵	۴۱/۳	۴۷/۳	۲/۵	۹۴/۷	۳۱/۴	۴۶/۸	۶/۲	
امامزاده یحیی	۱۴/۷	۱۶۶/۷	۲۴/۰	۳۷/۲	۴۲/۵	۱۰/۱	۸۲/۹	۲۸/۲	۶۸/۴	۷/۲	
شیخ هادی	۳/۳	۹۹/۶	۳۰/۶	۵۴/۹	۶۶/۱	۵۴	۵۳/۸	۶۲	۵۷	۹۰/۹	
سیروس	۱۳/۶	۹۱/۵	۲۷/۲	۴۰/۰	۶۷/۳	۴۵/۸	۳۱/۱	۲۹/۳	۴۶	۳۷/۷	
دروازه شمیران	۱/۴	۲۷۶/۴	۲۹	۲۳/۴	۵۷/۹	۲۵/۲	۶۱/۳	۳۲/۹	۲۱/۸	۸۰/۸	
آبشار	۳/۰	۳۲۰/۲	۲۶/۲	۴۹/۲	۶۳/۳	۲۳/۳	۹۴/۴	۲۹/۷	۲۷/۵	۸۹	
قیام	۲	۳۰۵/۳	۲۷/۷	۴۸/۷	۹۵/۳	۱۰	۹۴	۵۵	۶۱	۹۰	
کوثر	۳/۸	۳۲۵/۲	۲۴/۳	۴۷/۵	۹۴/۱	۳۰	۹۱/۲	۶۳	۷۰/۸	۸۰/۳	
هرندی	۶/۷	۱۴۱/۸	۲۰/۰	۳۲/۴	۴۲/۳	۲۹	۱۸/۶	۹۳	۵۰	۴۰	
تختی	۱۶	۴۰۳/۷	۱۵/۸	۴۶/۲	۷۳	۵۲	۴۵	۵۷	۵۰	۳۸	
منیریه	۲/۳	۲۷۲/۶	۲۶/۷	۵۱/۱	۷۶	۷۲	۵۰	۷۲	۵۵	۸۲	
امیریه	۳/۳	۳۸۶/۸	۲۸/۲	۵۱/۹	۵۵	۵۳	۳۹	۶۲	۵۸	۸۵	
ایران	۲/۴	۱۸۹/۳	۳۲/۸	۵۵/۷	۷۶/۴	۳۳/۶	۵۳/۱	۵۰/۴	۴۷/۸	۸۶/۵	
راه آهن	۱۳/۴	۱۰۹/۴	۲۲/۱	۴۱/۷	۲۹	۶۵	۲۸	۹۷	۱	۲۸	
فروزش	۴	۴۴۶/۷	۲۴/۲	۴۹/۲	۷۸	۵۲	۲۱	۵۳	۶۶	۶۹	
قلمستان	۳/۸	۳۲۳/۲	۲۴/۲	۴۷/۱	۶۶	۶۵	۲۲	۶۰	۳۲	۷۸	
آگاهی	۶/۸	۳۸۴/۹	۲۲/۴	۶۴/۸	۵۶	۵۶	۴۳	۵۶	۰	۹۶	
میانگین کل محلات	۶/۷	۲۳/۳	۲۶/۱	۴۶/۴	۶۱/۱	۵۵/۲	۴۵/۷	۶۵/۷	۴۵/۷	۶۵/۶	

بحث و نتایج

در جدول ۱ مقادیر مربوط به ۲۲ شاخص برگزیده به تفکیک محلات محدوده مطالعاتی آورده شده است. توضیحات: شاخص‌های ۱ تا ۵ بر مبنای ارزیابی نمونه خبرگان در طیف‌های ۵-۰ (رقم بالاتر = آسیب بیشتر).

شاخص ۶: نسبت طول معابر شریانی درجه ۱ و ۲ به علاوه طول بزرگراه‌های داخل محله یا در مرز محله با محلات مجاور (کیلومتر) به مساحت محله (هکتار)
 شاخص ۷: نسبت مساحت کاربری فضای سبز به مساحت کل کاربری‌ها (درصد)

شاخص‌های ۱۰، ۱۴، ۱۵ و ۱۶: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵، شیپ فایل بلوک‌های آماری سرشماری سال ۱۳۹۵.

یکی از عوامل ریسک بافت تاریخی تهران، قابلیت بالای وقوع زلزله‌های ویرانگر است. در نقشه‌های پهنه‌بندی خطر زلزله، محدوده بافت تاریخی تهران در پهنه با خطر زیاد قرار می‌گیرد. از این رو در نگاه نمونه خیرگان رقم ۴ به‌طور یکسان به محلات اختصاص یافته است. پیرامون تهران را گسل‌های فعال لرزه‌زایی در برگرفته‌اند که برخی از خود شهر نیز عبور می‌کنند. فاصله حصار ناصری تا گسل بزرگ ری پند صدمتری بیش نیست. بررسی‌ها حکایت از آن دارد که شهر تهران در سال‌های ۳۰۰ ق.م، ۷۴۳، ۸۵۱، ۸۵۵، ۹۵۸، ۱۱۷۷، ۱۳۸۴، ۱۸۳۰ و ۱۹۳۰ میلادی دچار زمین‌لرزه‌های ویرانگر شده است (ملیویل و امیر سرز، ۱۳۷۰). در مورد زمین لرزه سال ۱۸۳۰ گفته شده که حتی یک خانه از آسیب در امان نماند و بعضی از ساختمان‌های نسبتاً محکم چون سفارت بریتانیا و عمارت شاهی نیز آسیب جدی دیدند (فصیحی، ۱۳۸۶). همچنین از اوایل قرن ۱۴ شمسی تاکنون ۲۰ سیل مخرب در شهر تهران اتفاق افتاده که ۴ مورد تلفات و خسارات سنگین داشته است. بررسی‌ها نشانگر دوره‌های بازگشت ۲۰ ساله وقوع سیل در شهر تهران است (حناچی، ۱۴۰۰). شاخص ۳ امکان وقوع فرونشست است که در نگاه نمونه خیرگان امکان آسیب آن به بافت تاریخی زیاد ارزیابی شده است. فرونشست نیز مخاطره نوپدایی است که به تازگی توجهات را به خود معطوف داشته است. حفر تونل‌های زیرزمینی برای قطار شهری، فرونشینی کانال‌های قنات‌های قدیم که به ویژه از جای جای بافت تاریخی عبور می‌نموده‌اند، استخراج آب‌های زیرزمینی و افت سفره‌ها، ریزش چاه‌های جذبی فاضلاب قدیمی و فعال از جمله دلایل بروز این

شاخص ۸: نسبت مساحت کاربری‌های کارگاهی و انبار به مساحت کل کاربری‌ها (درصد)

شاخص ۹: نسبت ساختمان‌های سه طبقه و بیشتر به کل مساکن (درصد)

شاخص ۱۰: نسبت مساکن با اسکلت فلزی یا بتونی از کل مساکن (درصد)

شاخص ۱۱: نسبت مساحت بافت فرسوده از کل مساحت بافت (درصد)

شاخص ۱۲: نسبت تعداد مساکن با ساختمان تخریبی به کل مساکن محله (درصد)

شاخص ۱۳: نسبت قطعات مسکونی با مساحت ۵۰ متر مربع و کمتر از مساحت کل قطعات مسکونی (درصد)

شاخص ۱۴: بر حسب نفر جمعیت ساکن در هکتار شاخص ۱۵: نسبت مجموع مساحت زیربنای واحدهای مسکونی به تعداد جمعیت محله (مترمربع)

شاخص ۱۶: درصد خانوارهایی که در مسکن ملک شخصی خود ساکن بوده‌اند.

شاخص‌های ۱۷ تا ۲۱: براساس رابطه ۱ محاسبه شده‌اند.

شاخص ۲۲: درصد افراد مورد پرسشی که تحت پوشش بیمه بی‌کاری بوده‌اند.

مراجع: شاخص‌های ۱۷ تا ۲۲: ستاد بازآفرینی پایدار کلانشهر تهران، ۱۴۰۰، اطلاعات پیمایش مربوط به طرح توسعه محلات

شاخص‌های ۹ و ۱۲: ستاد بازآفرینی پایدار کلانشهر تهران، ۱۴۰۰، اطلاعات طرح توسعه محلات

شاخص ۶: شهرداری تهران، ۱۳۹۴، شیپ فایل معابر شهر تهران

شاخص‌های ۷، ۸ و ۱۳: شهرداری تهران، ۱۳۹۱، شیپ فایل کاربری اراضی تهران

شاخص ۱۱: شهرداری تهران، ۱۳۹۲، شیپ فایل بافت فرسوده تهران

از محلات دیگر ارزیابی نموده است. نفوذپذیری بافت در موارد بسیاری چون عملیات اطفاء حریق، پمپاژ و تخلیه سیلاب، آواربرداری سریع و امداد و مانند آن تاثیرگذار است و از این رو به موازات افزایش نفوذپذیری، آسیب‌پذیری نیز می‌تواند کاهش پیدا کند. در میان محلات بافت تاریخی، منیریه، قلمستان و فروزش وضعیت نامناسب‌تری را نشان می‌دهند. فضای سبز به عنوان یک فضای باز بین بناها حائل ایجاد کرده و مطابق اصل معیوب- شدن آبشاری سبب کاهش آسیب می‌گردد. علاوه بر آن، فضاهای باز برای عملیات امداد و نجات و پناه‌گیری در مواقع بحران کاربرد دارند. در مجموع بافت تاریخی وضعیت بسیار نامناسبی در این شاخص داشته و در میان محلات، فروزش، قلمستان، منیریه فاقد پهنه‌های سبز بوده و آسیب‌پذیری بالاتری را نمایان ساخته‌اند. کاربری‌های انباری و برخی صنوف چون پوشاک و ماشین-افزارهای صنعتی، کالای برق و انبارکردن مواد و اجناس قابل اشتعال و انفجار که در بخش مرکز تجارت تهران بسیار معمول است، می‌توانند آسیب‌پذیری بافت را بالا ببرند. از این رو نسبت بالای کاربری‌های انباری و صنعتی رابطه مستقیمی با آسیب‌پذیری دارد. در بافت تاریخی که هنوز نسبت ساختمان‌های نوساز، پایین است، طبقات زیادتر و ارتفاع بیشتر ساختمان‌های قدیمی‌ساز به معنی آسیب‌پذیری زیادتر از حوادث است. در اغلب این ساختمان‌ها اصول مهندسی و مقاومت سازه در ساخت بنا لحاظ نشده و در دهه‌های گذشته حتی بدون اخذ مجوز، طبقاتی بر طبقات قبل اضافه شده‌اند. بسیاری از این ساختمان‌های قدیمی‌ساز به انبارهای کالا و فعالیت‌های تولیدی و تجاری اختصاص یافته‌اند و حتی با حرکت بر کف بناها می‌توان احساس نمود که تا چه اندازه ناپایدار و سست هستند. ضمن اینکه در آنها شبکه‌های آب،

پدیده در سطح شهر هستند. بستر تهران ۳۶ سانتی‌متر در سال فرو می‌نشیند (کرمی محمدی، ۱۴۰۰). محله بهارستان به دلیل همجواری با مجلس شورای اسلامی و استقرار سازمان برنامه و بودجه و وزارت ارشاد، پامان به دلیل وجود مجلس شورای اسلامی، ساختمان‌های ستادی قوه قضائیه و مراکز بازاری مهم، فردوسی به دلیل سفارتخانه-های روسیه، انگلستان، ترکیه و آلمان، ساختمان-های وزارت امور خارجه و مراکز ارزی و پولی، امامزاده یحیی و سیروس به دلیل مراکز بازاری و تراکم جمعیت، شیخ هادی به دلیل استقرار بیت رهبری و مجاورت با میدان انقلاب، سفارتخانه‌های فرانسه، ارمنستان، ایتالیا و واتیکان، ریاست جمهوری، دانشگاه امام علی(ع)، ساختمان‌های مختلف قوه قضائیه، بازارهای موبایل علاءالدین و چهارسو، بازار لوازم خانگی و صوتی-تصویری، محله دروازه شمیران به دلیل استقرار سفارتخانه‌های رومانی و تایلند، و بالاخره محله منیریه به دلیل فاصله نزدیک تا بیت رهبری قابلیت بالایی برای رخ‌دادن شورش‌های خیابانی و کارهای تروریستی و خرابکارانه دارند که می‌تواند بافت تاریخی آسیب برساند. بمب‌گذاری‌های دهه ۱۳۶۰ و شورش‌های خیابانی سال ۸۸ و ۹۸ گواه این موضوع هستند.

یکی از موارد آسیب، لرزش‌های حاصل از حرکت قطار شهری در عمق است. هر چند در این محدوده تونل‌های قطار شهری در عمق بیش از ۲۰ متر قرار دارند اما لرزش محسوس در ساختمان‌های مسیر می‌تواند دلالت بر امکان آسیب سازه‌های تاریخی در درازمدت باشد. در حال حاضر از برخی محلات دو خط قطار شهری عبور کرده و توسعه خطوط بعدی نیز در برنامه قرار دارد. ارزیابی نمونه خبرگان، آسیب‌پذیری بافت در سه محله بهارستان، دروازه شمیران و فردوسی را به دلیل عبور خطوط بیشتر مترو و وجود بناهای تاریخی در جوار خطوط، بالاتر

تاریخی را تشکیل می‌دهند یعنی پامنار، فردوسی، سیروس، بهارستان و شیخ هادی، تراکم جمعیت ساکن از رقم ۱۰۰ نیز پایین‌تر و حتی در محله پامنار رقم ۱۶/۷ نفر در هکتار است. این در حالی است که جمعیت روزانه این محلات بنا به برآوردهای غیررسمی صورت گرفته حتی تا ۱۰ برابر رقم اخیر (بیش از ۱۰۰۰ نفر در هکتار) ذکر شده است (چمران، ۱۳۹۴). این ویژگی بخش مرکز تجارت شهرهاست که در هنگام روز از جمعیت موج می‌زند و شب‌هنگام، اغلب این محدوده را ترک می‌کنند (شکویی و موسی کاظمی، ۱۳۸۴). معمولاً نسبت بالای خانوارهای مستاجر بر آسیب‌پذیری بیشتر دلالت دارد. خانواده‌های مستاجر اختیارات کافی برای مقاوم‌سازی و تغییرات بنا در جهت ایمن‌سازی بیشتر نداشته و اصولاً به لحاظ اقامت کوتاه مدت، در چنین مواردی سرمایه‌گذاری و هزینه نمی‌کنند. مالکین نیز تنها به انتفاع از ملک می‌اندیشند و از چنین هزینه‌هایی که بر اجاره دریافتی تاثیر آنچنانی ندارد سرباز می‌زنند (پریرزادی و فصیحی، ۱۳۹۷). در بافت تاریخی در مجموع نسبت خانوارهای مستاجر بالاست. چنان که در محلات دروازه شمیران و هرندي تنها به ترتیب ۲۳/۴ درصد و ۳۲/۴ درصد خانوارها در خانه ملکی خود زندگی می‌کنند. در دو سوم محلات، نسبت مستاجرین بیش از ۵۰ درصد است. در خصوص شاخص ۱۷ از اطلاعات جدول ۱ چنین استنباط می‌گردد که در محلات قلب بافت تاریخی که نسبت جمعیت ساکن پایین و در مقابل جمعیت روزانه بسیار بالایی دارند، تمایل به مشارکت در امور محله پایین است در مقابل، در محلات با تفاوت جمعیت ساکن بالاتر و جمعیت روزانه کمتر، تمایل به مشارکت اجتماعی زیادتر است. بدیهی است که اقبال بیشتر به مشارکت اجتماعی می‌تواند در حفاظت از میراث فرهنگی بسیار کارساز باشد.

فاضلاب، برق و ارتباطات همه فرسوده و عامل آسیب‌زایی می‌باشند. هر چند شاخص درصد خانه‌های دارای اسکلت فلزی یا بتونی در اغلب محلات بالاست اما در این میان باید به این موضوع توجه شود که نسبت ساختمان‌های مسکونی در بافت تاریخی در مجموع پایین است و از غالب ساخت‌های مسکونی گذشته بدون هیچ تغییری در سازه و بنا، اکنون به صورت قانونی یا غیرقانونی برای انبار کالا، فعالیت تولیدی و تجاری استفاده می‌شود. نسبت بافت فرسوده از کل بافت که با سه ویژگی توامان دست کم نیمی از معابر با عرض کمتر از ۶ متر، دست کم نیمی از قطعات با مساحت کمتر از ۲۰۰ متر مربع و دست کم نیمی از بناها ناپایدار و فاقد استحکام (وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۳) مشخص می‌شوند، نسبتاً بالاست که بر آسیب‌پذیری بالا دلالت می‌نماید. در بیش از یک سوم محلات، بیشتر از نصف مساحت بافت، فرسوده محسوب می‌گردد و در محلات آگاهی، هرندي، راه‌آهن و فروزش بیش از ۸۰ درصد بافت به عنوان بافت فرسوده تعریف می‌شود. شاخص ۱۲ یعنی نسبت مساکن با بنای تخریبی در محلات نیز نشان از ناپایداری بافت دارد. در نزدیک به دو سوم محلات، بیشتر از نصف ساختمان‌های مسکونی بنایی غیرقابل مرمت و تخریبی دارند. در دو محله پامنار و امامزاده یحیی که بخش بزرگی از آثار میراث فرهنگی قرار دارند تا دو سوم ساختمان‌های مسکونی چنین کیفیتی دارند. ریزدانه‌گی قطعات (شاخص ۱۳) عامل فشردگی بافت و نبود فاصله حائل میان قطعات ساخته شده و عامل آسیب بیشتر در مواقع بحران است. در محلات پامنار، سیروس و امامزاده یحیی به ترتیب ۱۸/۷، ۱۳/۶ و ۱۳/۴ درصد قطعات مسکونی مساحتی برابر ۵۰ متر مربع یا کمتر دارند. تراکم زیاد از حد جمعیت می‌تواند عامل آسیب‌پذیری بیشتر بافت باشد. در محلاتی که قلب بافت

محلات چون آگاهی و راه‌آهن این رقم نزدیک به صفر بوده است که نشانگر عدم آگاهی و ارزش-گذاری برای میراث است. برای محله فردوسی با توجه به موقعیت آن در جوار سه دانشگاه مهم کشور (دانشگاه‌های تهران، امیرکبیر و خوارزمی) و ماهیت مشاغل (صرافی‌های بزرگ و مراکز بانکی مهم) این موضوع طبیعی است. در مواقع بحران که معمولاً افراد فرصت‌های اشتغال خود را از دست می‌دهند، پوشش بیمه عاملی در کاهش آسیب-پذیری اجتماعی خواهد بود. اطلاعات جدول ۱ حاکی است که به‌جز در دو محله پامنار و امامزاده یحیی که رقم درصد افراد تحت پوشش بیمه کمتر از ۱۰ درصد است، در بقیه محلات ارقام بالایی نمایان می‌باشد. پس از هم‌مقیاس‌سازی داده‌های جدول ۱ مطابق آنچه گفته شد، آسیب‌پذیری محلات بافت تاریخی در طیف ۵-۱ به نحوی که رقم بالاتر نشانگر آسیب‌پذیری بیشتر باشد، با میانگین ارقام شاخص‌ها در هر محله معرفی گردیده و حاصل محاسبات در جدول ۲ آورده شده است.

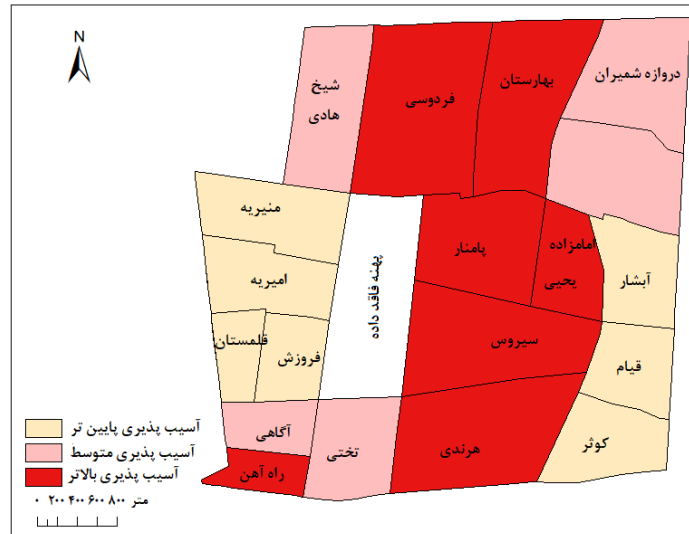
امنیت اجتماعی (شاخص ۱۸) گذشته از تاثیر مستقیم بر آسیب ساختمان‌ها و بناهای میراثی، با تاثیرگذاری در ثبات جمعیت ساکن و مشارکت اجتماعی نیز در این موضوع دخیل است. در مجموع احساس امنیت اجتماعی در محلات بسیار پایین است. در دو محله امامزاده یحیی و پامنار و نیز در محله قیام ضریب امنیت حتی از ۱۰ درصد نیز پایین تر بوده است. استعمال مواد مخدر در انظار عمومی و پخش این مواد (شاخص ۲۰)، معضل بزرگ و آسیب بزرگ اجتماعی در غالب محلات بافت تاریخی است. در این میان محلات راه‌آهن، هرنندی، منیریه، فردوسی، کوثر و امیریه اوضاع وخیم‌تری داشته‌اند. شناخت و آگاهی نسبت به میراث فرهنگی و بهادادن به آنها (شاخص ۲۱) عامل مهم به خدمت‌گیری مشارکت عمومی در حفظ و حراست از میراث تواند بود. دامنه تغییرات کمیت‌ها در اطلاعات جدول ۱ از این شاخص زیاد است. در حالی که در مرحله فردوسی بیش از ۸۵ درصد اذعان به آگاهی از میراث فرهنگی محله خود داشته و برای آن ارزش قائل بوده‌اند، در برخی

جدول ۲: شاخص آسیب‌پذیری محلات

مرتبه محله	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
رقم آسیب‌پذیری	۳/۳۰	۲/۲۲	۳/۲۱	۳/۱۲	۳/۰۵	۳/۰۵	۳/۰	۲/۸۰	۲/۷۷	۲/۶۵
مرتبه محله	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	کل محلات
رقم آسیب‌پذیری	۲/۶۲	۲/۵۳	۲/۳۹	۲/۳۸	۲/۳۷	۲/۳۶	۲/۲۸	۲/۰۹	۲/۰۸	۲/۷۰

که واجد آثار تاریخی زیادتر و مهم‌تری هستند، آسیب‌پذیری بالاتری را نشان داده‌اند.

رقم ۲/۷ در مجموع بر وضعیت متوسط آسیب‌پذیری بافت تاریخی دلالت دارد. در این میان چهار محله پامنار، بهارستان، فردوسی و امامزاده یحیی

شکل ۲: آسیب‌پذیری محلات بافت تاریخی تهران

براساس آنچه از شکل ۲ برداشت می‌شود، محلات مرکزی محدوده مطالعاتی، آسیب‌پذیری زیادتری از محلات پیرامونی دارند. در حقیقت قدمت این محلات نیز بیشتر بوده و بخشی از محلات آسیب‌پذیرتر منطبق بر محدوده حصار شاه‌طهماسبی هستند که هسته‌های اولیه سکونت در آنها احتمالاً در ۴ یا ۵ قرن قبل بنیان نهاده شده و هرچند جز یک دیوار نیم‌متری از دیوار عهد شاه‌طهماسب باقی نمانده اما دیرینگی سکونت و فشردگی بنا از یک سو و ایفای نقش به عنوان مرکز تجاری شهر با حوزه جذب حتی در سطح جهانی و استقرار مراکز مهم حکومتی، پولی - مالی و قضایی کشور، آنها را واجد آسیب‌پذیری بیشتر ساخته است.

نتیجه‌گیری

بافت تاریخی تهران نخستین هسته‌های سکونت و جمعیت‌پذیری شهر تهران است که قدمتی چند هزار ساله دارد اما تا دو سه قرن اخیر جایگاهی پایدار به عنوان یک مرکز سکونتگاهی مهم نداشته و از آن به عنوان توابع ری یاد می‌شده است. سرآغاز تحول و رشد تهران از سال‌های ۱۱۶۴ آغاز می‌شود که به پایتختی قاجار انتخاب شده است. از آن زمان

کاخ‌ها و عمارت‌های باشکوهی در آن بنا شده اما در هر زمان با دستکاری بافت کالبدی از بین رفته است. چنان که دیوار و دروازه‌های حصار شاه-طهماسبی (۹۶۱ شمسی) با اجرای طرح حصار هشت ضلعی عهد ناصری (۱۲۴۶ شمسی) ویران شد و حصار، خندق و دروازه‌های شهر عهد ناصری و حتی برخی عمارت‌های شاهی و شاهکارهای معماری این عصر نیز در طرح‌های شهرسازی دهه دوم قرن ۱۴ شمسی تخریب گردیدند. با این حال در محدوده مرکزی تهران هنوز هم آثاری از دوره-های گذشته پابرجا مانده که هویت شهر و شکوه و هنر معماری اسلامی، ایران باستان و کلاسیک اروپایی از آنها متجلی است. بافت تاریخی تهران از یک سو منطبق بر بخش مرکز تجارت تهران است که نبض تجارت کشور را در اختیار دارد. وسعت مراجعات، انبوهی جمعیت و وسایل نقلیه و حجم عظیمی از کالا که هر روز به آن وارد و خارج می‌شود و کاربری‌های آسیب‌آفرینی چون انبارهای کالاهای قابل اشتعال، نشات گرفته از نقش تجاری بافت تاریخی تهران است. بافت تاریخی از سوی دیگر محل استقرار بسیاری از مراکز راهبردی و حیاتی ملی است که عاملی بر اعمال خرابکارانه و

میراثی از گذشتگان و حلقه پیوند نسل‌کنونی با نیاکان و نسل‌های گذشته است. با محو آثار میراث فرهنگی از کالبد شهر، رشته پیوند با گذشته از هم خواهد گسست و با هر خسارتی به آن، این پیوند تضعیف شده و هویت شهر مفقود و مدفون خواهد گردید. از این رو پاسداشت این میراث و حفاظت و نجات آن از ویرانی و آسیب و وظیفه‌ای بسیار خطیر و حیاتی تلقی می‌گردد. از این رهگذر شایسته است که کارکرد تجاری و عملکردهای سیاسی - اداری بافت تاریخی تعدیل و ساماندهی شده و نقش سکونتگاهی آن باز احیاء و تقویت گردد. وضعیت کنونی در رشد شهرنشینی و ریسک‌های اجتناب-ناپذیر ناشی از تراکم نواحی شهری، ایجاب می‌کند که رویکرد تازه‌ای برای مدیریت تهدیدهای رویاروی میراث فرهنگی اتخاذ گردد. توجه به میراث فرهنگی نیازمند رویکردی کل‌نگرانه است که عرصه‌های گران‌سنگی از این مفاهیم پیچیده چون جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی، تاریخی، هنری و معماری، اقتصادی، برنامه‌ریزی شهری و توسعه پایدار را در برگیرد. نیاز به رویکرد کل‌نگرانه از ماهیت پویای شهرها ناشی می‌شود که در انطباق با نیازهای جوامع در گذر زمان، پیوسته دستخوش تحول هستند. بنابراین حفاظت از میراث فرهنگی نه تنها باید ظرفیت تحمل در برابر فرسودگی در گذر زمان بدون از دست دادن اعتبار و قابلیت استفاده را شامل گردد بلکه بایستی به ظرفیت مقاومت میراث در برابر مخاطرات طبیعی توجه داشته باشد. در این میان حفاظت پیشگیرانه برای حراست از بافت تاریخی بایستی در اولویت قرار داشته باشد.

تروریستی توانند بود. این‌ها همه گذشته از خصیصه‌های کالبدی بافت است که با کثرت بناهای مرتفع اما ناپایدار و سست، محدودیت فضاهای باز و حائل میان ساختمان‌ها، زیرساخت‌ها و شبکه‌های فرسوده و معابر کم ظرفیت مشخص می‌گردند. به لحاظ اجتماعی، غلبه کاربری‌های تجاری و سودآوری غیرقابل مقایسه استفاده از بناها برای انبار یا محل کسب و تجارت در مقابل سکونت، همراه با ترافیک و محدودیت‌ها و مقررات ترافیکی، ازدحام جمعیت روزانه و در حال گذر، کاستی در خدمات شهری و فضاهای عمومی با کیفیت و وفور اعتیاد، ناامنی، جرم و کجروی‌های اجتماعی همه دست به دست هم داده‌اند تا خانوارهای ساکن، محلات آباء و اجدادی خود را ترک کنند. نسبت کم جمعیت ساکن در مقابل انبوه جمعیت روزانه حس مکان را تضعیف ساخته و میزان مشارکت اجتماعی را پایین می‌آورد. از این رو جمعیت موجود که تعلق به مکان ندارد به آثار میراث فرهنگی جای گرفته در بافت واقعی نمی‌گذارد و نه تنها در حفظ و حراست از آن مشارکت ندارد بلکه خود عامل آسیب است. مخاطراتی چون زلزله از گذشته‌های دور عامل تهدیدکننده بوده‌اند و اکنون نیز سایه تهدید آنها رفع نشده بلکه تجمع انسانها و فعالیت‌ها و شرایط اقتصادی و ساختاری جدید شهری عوارض جانبی این گونه مخاطرات را جدی‌تر می‌نمایند. فرونشست مخاطره نوپدید دیگری است که با دخالت در محیط این سال‌ها خودنمایی نموده و در بافت تاریخی نیز می‌تواند عاملی در ایجاد خسارت-های غیرقابل جبران تلقی گردد. بافت تاریخی،

پانوسه‌ها

1-Stressors

2-Advancing Resilience of historic areas against Climate-related and other Hazards: ARCH

منابع

- شهرداری تهران، ۱۳۹۲. شیپ فایل بافت فرسوده تهران
- شهرداری تهران، ۱۳۹۴. شیپ فایل معابر شهر تهران
- علیزاده، ع.، ۱۳۸۶. تئوری و عمل در باستان شناسی: با فصل‌هایی در زیست‌شناسی تحولی و معرفت‌شناسی، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۲۹۸ ص.
- غیائی، م.، پرتوی، پ. و فرزاد بهتاش، م.، ۱۳۹۲. چارچوب تحلیلی و روش‌شناسی باززنده-سازی بافت‌ها و محلات تاریخی: نمونه موردی بازار شاه کرمان، مرمت و معماری ایران، شماره ۶، ص ۲۶-۱.
- فصیحی، ح.، ۱۳۸۶. نگاهی به تاریخچه و قابلیت‌های وقوع زلزله در ری، نشریه سپهر، شماره ۱۶(۶۲)، ص ۷۸-۷۱.
- کریمی محمدی، ر.، ۱۴۰۰. فرونشست زمین در تهران؛ از افسانه تا واقعیت / پایتخت دهان باز می‌کند؟(مصاحبه به عنوان رئیس سازمان پیشگیری و مدیریت بحران شهر تهران، بازیابی در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۱۸ از: <https://www.farsnews.ir/>
- مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵. شیپ فایل بلوک‌های آماری سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ شهر تهران.
- مهندسین مشاور بوم‌سازگان، ۱۳۸۶. سند اصلی طرح راهبردی - ساختاری توسعه و عمران شهر تهران.
- وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۳. بافت فرسوده شهری چیست؟ بازیابی در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۱۸ از: <http://news.mrud.ir>
- احمدی، س.، ۱۳۹۵. بررسی دیدگاه‌های مدیریت بافت تاریخی با تأکید بر الزامات فرهنگی و اجتماعی، دانش شهر شماره ۳، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۵۵ ص: <http://rpc.tehran.ir>
- امبرسز، ن.ن. و ملویل، ج.پ.، ۱۳۷۱. تاریخ زلزله-های ایران، ترجمه ابوالحسن رده، چاپ ۱، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه، ۶۷۴ ص.
- پاکزاد، ج.، ۱۳۹۰. مقالاتی در باب مفاهیم معماری و طراحی شهری، تهران: انتشارات آرمانشهر، ۱۸۴ ص.
- پریزادی، ط. و فصیحی، ح.، ۱۳۹۶. برنامه‌ریزی راهبردی ارتقاء تاب‌آوری شهری، تهران: انتشارات فصیحی، چاپ ۱، ۳۱۰ ص.
- چمران، م.، ۱۳۹۴. تفاوت دو میلیونی جمعیت شب و روز تهران مبنای برنامه‌ریزی مدیران شهری باشد، مصاحبه به عنوان رئیس شورای شهر تهران، بازیابی در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۲۰ از: <https://www.irna.ir/news>
- حناچی، پ.، ۱۴۰۰. تهران هر ۲۰ سال دچار سیل می‌شود، مصاحبه به عنوان شهردار تهران با سایت پایداری ملت، بازیابی در تاریخ ۱۴۰۰/۹/۲۰ از: <http://paydarymelli.ir>
- ستاد بازآفرینی پایدار کلانشهر تهران، ۱۴۰۰. طرح‌های توسعه محلات محدوده حصار ناصری.
- شکویی، ح. و موسی کاظمی، س.م.، ۱۳۸۴. مبانی جغرافیای شهری، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، ۱۹۳ ص.
- شهرداری تهران، ۱۳۹۱. شیپ فایل کاربری اراضی تهران
- Adnan, A., Ramli, M.Z. and Abd Razak, S.M., 2015. Disaster Management and Mitigation for Earthquakes: Are We Ready, In 9th Asia Pacific Structural Engineering and Construction Conference (APSEC2015) p. 34-44.
- Kundzewicz, Z.W., Ulbrich, U., Graczyk, D., Krüger, A., Leckebusch,

- G.C., Menzel, L. and Szwed, M., 2005. Summer floods in Central Europe—climate change track? *Natural Hazards*, v. 36(1-2), p. 165-189.
- Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, I., Shetabi, L. and Yildirim, E., 2021. *Heritage and the Sustainable Development Goals: Policy Guidance for Heritage and Development Actors*, Paris: ICOMOS, 140 p.
- Milde, K., Lückerrath, D. and Ullrich, O., 2020. Historic areas and resilience in the context of ARCH, 53 p. www.savingculturalheritage.eu/fileadmin/user_upload/Deliverables/ARCH_D7.2_Mapping_and_characterisation_of_good_practices_of_cultural_heritage_resilience.pdf
- Rebollo, V. and Latinos, V., 2020. Good practices in building cultural heritage resilience, European project ARCH, 90 p. www.savingculturalheritage.eu/fileadmin/user_upload/Deliverables/ARCH_D7.2_Mapping_and_
- [characterisation_of_good_practices_of_cultural_heritage_resilience.pdf](http://www.savingculturalheritage.eu/fileadmin/user_upload/Deliverables/ARCH_D7.2_Mapping_and_characterisation_of_good_practices_of_cultural_heritage_resilience.pdf)
- Tandon, A.P.A.R.N.A., 2017. Post-disaster damage assessment of cultural heritage: Are we prepared?, In ICOM-CC 18th triennial conference preprints, Copenhagen, p. 1-7. Paris: International Council of Museums.
- UNESCO, 2017b. Culture: at the heart of SDGs. *UNESCO Courier*, April-June 2017: <https://en.unesco.org>
- UNESCO, 2017a. World heritage convention and sustainable development”, WHC/17/41.COM/5C,
- UNESCO, I. ICOMOS e IUCN, 2010. *Managing disaster risks for world heritage*, 16 PANEL, I., 2012, *Managing the risks of extreme events and disasters to advance climate change adaptation*
- Wang, J.J., 2015. Flood risk maps to cultural heritage: Measures and process. *Journal of Cultural Heritage*, v. 6(2), p. 210-220.
Doi: 10.1016/j.culture.2014.03.002.